

Радмило МАРОЈЕВИЋ

ФРАЗЕОЛОШКЕ МАРГИНАЛИЈЕ УЗ КРИТИЧКО ИЗДАЊЕ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

1. Аутори Речника Његошева језика добро су учили да израз *које јаде* има фразеолошко значење 'зашто, због чега' [Стевановић и др. 1983 I: 305, s. v. **јад**], само што је требало да фразеолошки опишу и израз *који су* (ти) *јади* у значењу 'шта (ти) је'. У издању [Младеновић 1997] Александар МЛАДЕНОВИЋ »је само на једном мјесту препознао фразеологизам и тачно га семантички описао – у стиху „Које ће ти јаде сврх хаљинах?»: „*Које ће ти јаде... – а шта ће ти?*” (1229, с. 97). У свим другим случајевима он безуспјешно покушава да објасни буквално значење компоненти фразеологизма, да га врати на почетак: „*Које јаде дангубите, људи?* – каква је невоља те дангубите, људи?” (321, с. 54); „*Које сте се јаде скаменили?* – кога ђавола (блага замерка) сте се ућутали?” (714, с. 72); „*Који су ти јади, Мандушићу* – каква ти је невоља, Мандушићу” (1253, с. 99); „*Које јаде* [ти тобож мудрујеш?] – кога ђавола” (1722, с. 120) – умјесто: 'Што дангубите, људи?', 'Што сте се скаменили?', 'Шта ти је, Мандушићу?', 'Што ти тобоже мудрујеш?'« [Маројевић 1998: 78; Маројевић 1999: 171].

Младеновић, одговарајући на нашу критику [Младеновић 1999: 87–88], сматра да је Н. Банашевић у праву кад каже: „Израз 'које јаде' нема увек одређеног значења у Црној Гори, слично изразу 'кога ђавола' у другим крајевима” [Банашевић 1973: 196]. »Али он не зна шта значи „нема увек одређеног значења” и мени замјера што сам изразе *које јаде* и *који су јади* (коме) објаснио у језички уједначеним формулацијама. А ја сам то учинио зато што наведени фразеологизми имају ново, друкчије значење од значења компо-

ненти које их чине (стручно речено, то значи да су компоненте израза десемантизоване, „немају одређеног значења” – изгубљено је и значење ‘који’ и значење ‘јади’, реализује се само значење цјелине: у првом фразеологизму значење ‘зашто, због чега, што’, а у другом значење ‘шта је (коме)’, као што сам ја то и описао», закључили смо на крају дискусије [Маројевић 2000: 179].

2. Први полустих 16. стиха Посвете Решетар је овако протумачио: „ускрсну Србина из мртвила” [Решетар 1892: 4; исто у: Решетар 1940: 4; у првом издању умјесто „ускрсну” стоји: ускриси (Решетар 1890: 84)], што цитира и Латковић [Бошковић и др. 1952: 148]. У Решетаревом коментару Банашевић мијења глагол и додаје значење другог полустиха: „Пробуди (*дозва*) Србина из мртвила, удахну (*дуну*) живот српској души” [Банашевић 1973: 144]. Младеновић пак у Решетаревом коментару мијења глаголски префикс и додаје придјев: „васкрсао је Србина из дотадашњег мртвила” [Младеновић 1996: 168]. И Латковић, и Банашевић, и Младеновић стављају акценат на облику: *Срба*.

Тачније је, међутим, објашњење које дају лексикографски извори: они израз *дозвати из мртвијех* (акценат стављају само на глаголу) посматрају као фразеологизам у значењу „оживети” [Стевановић–Бошковић 1954: 41], „оживити, учинити живим” [Стевановић и др. 1983 I: 172]. То значи да би се поменути полустих могао протумачити овако: ‘из смрти поврати Србина, тј. српски народ’. Младеновић, међутим, од тачног и нетачног тумачења по правилу бира ово друго.

На ову нашу оцјену [Маројевић 1998: 80; Маројевић 1999: 174–175] реаговао је Александар Младеновић и даље се приклањајући коментаторима: „Срби нису били мртви пре појаве Карађорђа, јер да су били мртви, вођа I српског устанка не би их могао васкрснути. Али пошто су они били у мртвилу, Карађорђе их је могао повратити, дати им вољу за живот, могао их је повести у борбу за слободу” [Младеновић 1999: 90]. Одговорио сам: „За Решетарево тумачење, које Младеновић модернизира, нисам рекао да је нетачно него сам сматрао да је тачније тумачење лексикографâ (Стевановић и Бошковић уз Лалићеву сарадњу у једном, Стевановић и сарадници у другом рјечнику). А тако сматрам зато што израз (повратити кога или повратити се) *из мртви(је)х* и у мом живом језич-

ком осјећању значи ‘повратити (се) из смрти’, али ту сама именица *смрт* не значи ‘стање оног који је умро’ него ‘стање сигурне смрти, стање које води смрти’. (Не значи, наравно, ни ‘мртвило’.) Не знам, додуше, да ли лексикографско једноумље мога опонента то може да појми” [Маројевић 2000: 180].

У расправи *Посвета Праху оца Србије: Прилог коментару Горског вијенца* Милан ШЕВИЋ је фразеологизам правилно семантизовао: „Оживио је мртав народ” [Шевић 1913: 32 (512)], видећи у изразу један од многих контраста: „мртви добивају живот” [Шевић 1913: 39 (519)].

Тумачења коментатора узасметала су и Михаилу СТЕВАНОВИЋУ, који је у својој другој монографији посвећеној Горском вијенцу стих друкчије (и тачније од својих претходника) семантизовао: „Његош [...] каже – из *мртвијех Срба дозва*, што ми објашњавамо са: п р о б у д и С р б е из м р т в о г с н а. И сматрамо да је ово наше објашњење срећније од Решетарева: у с к р с н у из м р т в и л а, па, штавише, и од куд и камо успешнијег Банашевићевог п р о б у д и из м р т в и л а, јер иако за *мртвило* у речницима налазимо и то значење, ова реч ипак асоцира на оно што она у основи својој значи: *одсуство живости, безживотност, безвољност*. А *мртви сан* је *тежак, дубок, непробудив сан*, ипак – сан. У овоме нам, уосталом, сам песник даје за право речима владике Данила изреченим у монологу јадиковке, у којој 37. стихом пева каже: *Племе моје сном мртвијем спава*. А то су племе управо Срби, које је Отац Србије из Посвете *д о з в а о из д у б о к о г, управо м р т в о г с н а*. А *дуну живот српској души* значи – *о ж и в е с р п с к и д у х*” [Стевановић 1990: 23 (исправили смо штампарску грешку)].

Напоменућемо још да прозодијску интерпретацију захтијева не само облик генитива једнине *Ср̂б̂а* (да се не би читао са прозодијом генитива множине *Срб̂а) него и предлошко-падежна веза *из мртвијех*, у којој се у наведеном фразеологизму акценат преноси на предлог:

Ал хероју тополскоме,
 Карађорђу бесмртноме,
 све препоне на пут [н̂ап̂ут] бјеху,
 к циљу доспје великоме:

диже народ, крсти земљу
 а варварске ланце сруши,
 из мртвијех [измртвијех] Срба [срба] дозвола,
 дуну живот србској [српској] души.
 [ГВ II 13–16].

3. Интерпретацију стихова: Чујете ли коло како пјева, / *kâ* је она пјесна изведена? / Из главе је цијела народа. (291–293) Божидар КОВАЧЕВИЋ [Ковачевић 1940: 33] и Видо ЛАТКОВИЋ [Бошковић и др. 1952: 24] дају само примијењеном интерпункцијом; истовјетно рјешење даје и Милан РЕШЕТАР, само што он 293. стих почиње малим словом и завршава га узвичником [Решетар 1892: 24; у првом издању знак узвика стоји и на крају 292. стиха (Решетар 1890: 107)]. И таква је интерпретација потпуно оправдана, а и у складу је са Његошевом интерпункцијом (знак питања у 292. стиху).

Никола БАНАШЕВИЋ мијења интерпункцију 292. стиха (умјесто знака питања ставља запету), сматрајући да је он граматички везан са 293, а не са 291. стихом, па посљедња два стиха тумачи: „онако како је ова песма удешена, она потиче из главе целог народа” [Банашевић 1973: 193]. Оцјењујући да је Банашевићево објашњење „доста убедљиво”, Михаило СТЕВАНОВИЋ сматра да је „смисао песникових речи [...] углавном исти” и кад се задржи Његошева интерпункција 292. стиха, а он сам просуђује „да је и други стих врсте питања које је и претходни, и да је песник, осећајући их тако, иза оба ставио исти знак интерпункције”, тј. знак питања [Стевановић 1990: 71–73]. Александар МЛАДЕНОВИЋ не само што прихвата Банашевићево тумачење, које искључује пјесникова интерпункција: „онако како је она песма испевана, она потиче из главе целог народа” [Младеновић 1997: 53], него укршта (контаминира) два начина интерпункције: Чујете ли коло како пјева, / *kâ* је она пјесна изведена?; / из главе је цијела народа. Тако интерпункција оповргава коментатора, који је преиначио туђе тумачење, али није знао да са њим усклади правописне знаке. У Банашевићевом издању примијењена је интерпункција која је у складу са његовим тумачењем: Чујете ли коло како пјева? / *Kâ* је она пјесна изведена, / из главе је цијела народа. [Банашевић 1973: 20].

На ову нашу оцјену [Маројевић 1998: 80–81; Маројевић 1999: 175–176] реаговао је Александар МЛАДЕНОВИЋ [Младеновић

1999: 90], и у новом издању интерпункцијски дајући једну интерпретацију, а у коментару – другу [Младеновић 1998: 72]. Ми смо истакли да се наша примједба састоји у томе што је он »контаминирао Решетареву (и не само његову) интерпункцију, којој одговара једно тумачење, и Банашевићево тумачење, којем одговара друга интерпункција. То „се Р. М.-у не свиђа“ [...]. Зар приређивач текста није видио да у сопственом коментару иза облика *изведена* стоји запета, па да њоме заврши 292. стих а знак питања премјести на крај претходног стиха, како то стоји код Банашевића, који је први предложио нову интерпретацију стихова [Банашевић 1973: 20, 193]? Или обрнуто, зар коментатор није запазио како је приређен текст и како га ваља читати, па да одустане од туђег коментара? (На страну то што А. М. и у интерпункцији прави папазјанију – не могу тачка и запета стајати заједно са знаком питања!)« [Маројевић 2000: 180–181].

4. Коментатор Александар МЛАДЕНОВИЋ не бира само погрешно тумачење (науштрб тачном), и не мијеша само тачно тумачење са погрешним па се опет у збиру добија нетачно објашњење, он је кадар да дâ своје (погрешно) мишљење о неком стиху и кад постоји туђа (а тачна) интерпретација. Тако је Никола БАНАШЕВИЋ указао да стих 1586:

Ја сам чуо од једнога [одједнога] ђеда:
у Боку су једни доходили
из Талије, или откуд друго,
на наш пазар исти излазили,
па викнули цијелу народу:
„Погледајте онога кокота!”
[ГВ 1583–1588]

треба читати са паузом послвије шестог слога да се „не би помислило да се *исти* односи на *једни* из ст. 1584.”, сматрајући, савсим тачно, да замјеница *исти* има значење ‘баш’ и да ближе одређује синтагму *наш пазар* [Банашевић 1973: 193]. Али шта врџеди Банашевићево упозорење кад га наш вајни коментатор или не чита или не разумије: у његовом објашњењу се и написало а не само „помислило” оно што је Никола Банашевић хтио да предупри-

једи: „исти људи из Италије, или са друге стране, долазили су на Црногорски пазар у Котору...” [Младеновић 1997: 113].

И послје ове наше оцјене [Маројевић 1998: 81; Маројевић 1999: 177–178] Александар МЛАДЕНОВИЋ стихове 1584–1587. снабдијева новим антикоментаром: „узео сам да *исти* [...] значи *исти* (људи) [...] јер на то упућује цео контекст: *једни су доходили*, па на наш пазар *они исти излазили* и онда су *они исти викнули* целога народу. Овакво тумачење примера *исти* у овом контексту вероватније је неголи да *исти* овде има значење *баш*. Овде би се могло примити значење *баш* уколико би се радило о пазару (пијаци) који је већ раније поменуто у овом контексту тако да би на *наш пазар исти* значило *баш на наш пазар*. Међутим, реч *пазар* није раније помињана у овом контексту те је мање вероватно да је облик *исти* овде употребљен у значењу *баш*” [Младеновић 1999: 90].

У другом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари* оцијенили смо: »Чудна коментатора *јади га нѣ бѣли!* Зашто пјеснику Његошу приписивати паразитски облик *исти*, карактеристичан за савремени канцеларијско-правнички стил, у значењу личне замјенице ‘они’ (у функцији именичке замјенице), кад је *исти* придјевска замјеница, атрибут уз именицу *пазар*, у значењу рјечце ‘баш’, како је то одавно истакао Никола Банашевић: „Овај стих [1586: на наш пазар исти излазили], треба читати са цезуром [паузом – Р. М.] после шестог слога да се не би помислило да се *исти* односи на *једни* из ст. 1584. *Наш пазар исти* (баш на пазар) је тзв. ‘Црногорски пазар’, који се налази пред северним градским зидинама Котора” [Банашевић 1973: 310]? Замјеница *исти* у Речнику Његошева језика се наводи само у значењу ‘управо тај, баш тај’ [Стевановић и др. 1983 I: 298], мада у неким примјерима она може имати и значење личне замјенице. / Никола Банашевић и Михаило Стевановић утврдили су тачно значење облика *исти* не само на основу свога лингвистичког знања него и на основу изворног језичког осјећања. А. М. се понаша као да нико жив више не разумије језик којим је написан Горски вијенац. Ако не вјерује филолозима, нека оде на Цетиње: сваки ће му Црногорац рећи шта значи синтагма *на наш пазар исти* (излазили) и упутиће га да именица уз коју стоји придјевска замјеница *исти* не мора да буде претходно поменута да би *исти* значило ‘баш, сам’. Додајмо да је значењу облика *исти* у Његошевом стиху можда ближе зна-

чење замјенице *сам* него значење рјечце *баи*: ‘на сам наш пазар излазили’« [Маројевић 2000: 181].

Треба још истаћи да је први Ж. ДРАГОВИЋ исправио Решетарево тумачење и тачно идентификовао *наш пазар*: „Црногорски је пазар пред сјевернијем которскијем вратима, премда данас тргују и пред јужнијема, јер је с те стране колски пут окренут” [Драговић 1891^б: 2].

5. У првом чланку *Горскога вијенца антикоментари* посвећеном тумачењима Александра МЛАДЕНОВИЋА [у другом издању: Младеновић 1997] истакли смо да се коментатор „потврдио као умјетник – умјетник банализовања текста”, па смо међу примјерима навели и сљедеће: »Почетак стиха „Кам би цркâ од ове жалости” А. М. коментарише: „камен би цркао, пропао, нестао” (умјесто: камен би пресвиснуо) (2032, с. 137) [...]. Вук Мандушић вели: „Нама жива срца попуцаше”, Младеновић преводи: „ми смо се јако ожалостили” (2781, с. 180)« [Маројевић 1998: 84–85; Маројевић 1999: 184].

А у другом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари*, одговарајући на чланак [Младеновић 1999], оцијенили смо: »Последњи примјер – скоро да је одбранио. Стих: Нама жива срца попуцаше, [ГВ 2781] он је прокоментарисао: „ми смо се јако ожалостили” [и у новом издању: Младеновић 1998: 203]. Он је тумачење преписао из ауторитативног извора: „с р ц а п о п у ц а ш е (у кога, коме) јако се ожалостише (о свима на које се мисли)” [Стевановић и др. 1983 II: 91], сматрајући да „ово значење одговара контексту у којем је употребљен поменути стих” (с. 92). Ја нисам ни оспоравао семантичку страну објашњења. То што лексикографи морају да протумаче сваку ријеч, па понекад то и не учине најсрећније, не оправдава коментатора: он не мора да коментарише стих који је и без коментара јасан, а ако га коментарише – не мора да га банализује, унесећи лексикографски опис у формулу свога тумачења, који испада и смијешан и баналан. А. М. ми спочитава што „не доноси[м], евентуално, неко друго објашњење” (с. 92). Ако бих морао да протумачим наведени стих, ја бих, „евентуално”, рекао: ‘ми (скоро) да пресвиснемо од жалости’« [Маројевић 2000: 183].

У наредном издању Младеновић је, не помињући мене као аутора тумачења, свој антикоментар 2781. стиха из прва три изда-

ња („ми смо се јако ожалостили“) замијенио – мојим коментаром: „умало да пресвиснемо од туге“ [Младеновић 2001: 201]. Бар да га је тачно преписао!

6. Израз *хвала Бѡгу* појављује се у Горском вијенцу у упитној (1) и у узвичним реченицама (2); у узвичној реченици посвједочена је и варијанта *фала Бѡгу* (3).

(1) Израз *хвала Бѡгу* (примјер у којем је он употријебљен у упитној реченици), из слједеће реплике кнеза Јанка:

Чудна врага, видите ли браћо?
Хвала Богу [хвала бѡгу], има ли вјештица?
[ГВ 2172–2173],

Александар МЛАДЕНОВИЋ тумачи: „Боже мој (речено шаљиво)“ [Младеновић 1996: 233; и у: Младеновић 1997: 145; Младеновић 1998: 169; Младеновић 2001: 162]. Наш коментар је био: „Речено озбиљно: израз *хвала Богу* је десемантизован, те стих значи: има ли, збиља, вјештица?“ [Маројевић 1998: 83; Маројевић 1999: 182].

У одговору Младеновић се брани како је преузео Банашевићево тумачење, које је по њему „адекватније јер је језички ближе начину изражавања кнеза Јанка (тј. Његоша) неголи оно које нуди Р. М.“ [Младеновић 1999: 91].

У другом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари* [Маројевић 2000: 183] оцијенили смо: Прво (и ту би се закључио конкретни одговор А. Младеновићу): он је ипак БАНАШЕВИЋЕВО тумачење: »*хвала Богу* – узречица, сличног значења као „Боже мој“, али са шаљивим призвуком у овом питању кнеза Јанка« [Банашевић 1973: 353], симплификовао: за изразе *хвала Богу* и *Боже мој* Банашевић не каже да имају исто него слично значење. Друго (и то би била корекција претходног тумачења): израз *хвала Богу* је стварно десемантизован те му је најближа модална ријеч *збиља*; израз нема шаљиви призвук него уводи сасвим озбиљна и тешка питања; у реплици кнеза Јанка исказана је забринутост, и питање није постављено у шали. / Толико о спорном изразу. *Хвала Бѡгу*, хоће ли га новосадски текстолог разумјети?

(2) Израз *хвала Бдгу* употријебљен је двапут у узвичној реченици, једном у реплици кнеза Рогана:

Хвала Богу [хвала бдгу], пас'јега [п'ас'јѣга] милета,
ка је [каје] опит са злом и неправдом:
ђе допире, ту закона нема —
закон му је што му срце жуди,
што не жуди – у Коран не пише!

[ГВ 1778–1782],

а други пут у реплици Вука Томановића:

Хвала Богу [хвала бдгу], велике жалости
што нас нађе данас изненада!
[ГВ 1964–1965].

И у узвичној конструкцији изразу *хвала Бдгу* најближа је модална ријеч *збиља*, или модална ријеч *стварно*, али са нијансом чуђења.

(3) Исто у узвичној конструкцији и у истом значењу је израз *фала Бдгу* у реплици Вука Мићуновића:

Фала Богу [фала бдгу], јест велико чудо:
видите ли овде у Котору
баш овога совру-провидура
и осталу господу млетачку —
воли су ти [в'оли'с'ути] кокош али јаје
него овна али груду сира;
које чудо могу на годину [нагодину]
кокошакā они позобати!
[ГВ 1674–1681].

Варијанта *фала Бдгу* има стилску функцију: Вук Мићуновић се труди да говори учено и високим стилем, па је умјесто правилног (и народног) *хвала Бдгу* употријебио варваризам.

НАПОМЕНА.

У Речнику Његошева језика, у првом тому, у одредници **бог**, наводи се израз *ф а л а , х в а л а б о г у*, у два значења: 1) *богу за славу; на срећу*; 2) *узвични израз за дивљење, за чуђење* [Стевановић и др. 1983 I: 40]. У другом тому, у одредници **фала**,

наводи се прилошки израз *ф а л а б о г у*, у два значења: **а.** *захваљујући богу*; **б.** *служи као исказ дивљења* [Стевановић и др. 1983 II: 461], а у одредници **хв́ала** – фразеологизам [хв́ала] *богу*, у два значења: 1) *сложена узречица којом се изражава захвалност богу за нешто*; 2) *сложена речца за исказивање чуђења и дивљења* [Стевановић и др. 1983 II: 470].

Састављачи Речника Његошева језика, дакле (и то је прва наша замјерка), два различита израза, са различитом прозодијом и различитог значења, наводе као два значења једног истог фразеологизма: 1° у изразу *хв́ала Бѡгу*, који у Горском вијенцу није потврђен, именица *хв́ала* чува своје значење и граматичку природу, има нормалан дугоузлазни акценат, а може бити употријебљена и у постпозицији: *Бѡгу хв́ала*; 2° у изразу *хвала (фала) Бѡгу*, који је са четири потврде посвједочен у Горском вијенцу, именица *хвала* је адвербијализована, прешавши у неку врсту полупредикативне рјечце, са побочним дугосилазним акценатом (који је могућ само у синтагми, овдје са компонентом *Бѡгу*), и не може бити употријебљена у постпозицији. Друго, први израз тумаче на три различита начина, а сва три су и непрецизна и нетачна. Треће, за други фразеологизам (код њих друго значење) наводе као примјер (нетачно га цитирајући) [Стевановић и др. 1983 II: 470, s. v. **хв́ала**] и овај из Огледала српског: *Хвала Богу, хвала великоме, / како Турци низ Стијену скачу; / што не скочи овђе низ Стијену, / то утече с Махмутом-везиром. (XXIX: Удар Махмут-наше на Пипере, 109–112)*, у коме је несумњиво посвједочен први фразеологизам, из чега погрешно изводе закључак да други израз служи (и) као исказ дивљења.

7. У стиху: *ал на нашу душу – под камење!* [ГВ 2135] у елиптичном облику је представљен израз *гријех на нашу душу*. Александар МЛАДЕНОВИЋ га преводи (и преиначује): „на нашу одговорност” [Младеновић 1997: 145].

Правда се коментатор да је тумачење преузео из Речника Матице српске, да тиме „ништа погрешно није” учинио већ је стих „само приближен читаоцу” [Младеновић 1999: 92]. У другом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари* оцијенили смо: »Коментатор је побркао лексикографски источник: тумачење израза *н а д у ш у* (узети) преписао је из Речника Његошева

језика [Стевановић и др. 1983 I: 196], а састављачи Речника су стварном фразеологизму *узети кога на душу* 'сносити кривицу за чија страдања' (обично у одричној формулацији), који је посвједочен у Његошевој преписци, неоправдано као илустрацију прикључили анализирани стих Горског вијенца, у којем је, уз елипсу неких компоненти, представљен други (додуше сродан) фразеологизам (*сав*) *гријех на нашу душу*. Ако га већ треба приближити читаоцу, онда га прво треба у пуном облику реконструисати, што смо ми и учинили (компонента *сав* је факултативна), а онда га у аутентичном типу културе објаснити: па нека *ми* пред Богом одговарамо за тај „гријех” (то јест: ту гријеха нема никаквога). У том смислу сам ја против тога да се израз преводи у савремени амбијент и преиначује (у смислу овоземаљске, „правничке” одговорности)« [Маројевић 2000: 184].

8. Стихове:

и Бог знаде [знаде] – до тебе самога —
је ли ико ту жив претекао
[ГВ 2740–2741]

коментатор Александар Младеновић није разумио: „Бог зна, и једино ти, да ли је неко у тој борби жив остао” [Младеновић 1997: 178]. Тачно их је протумачио Божидар Ковачевић: „не верујем да је ико сем тебе жив изашао из те жестоке битке” [Ковачевић 1940: 193]. Банашевић је истакао опкорачење и инверзију синтагме *до тебе самога*: „нормално јој је место после *је ли ико следећег стиха*” [Банашевић 1973: 396]. Закључили смо: „Простије речено (како би и Младеновић разумио): израз *до тебе самога* не односи се на презент *знаде* него на перфекат *претекао је*, па стихови значе: ко зна је ли ико осим ти у тој борби жив остао” [Маројевић 1998: 84; Маројевић 1999: 182].

У другом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари*, писаном као одговор на рад [Младеновић 1999], оцијенили смо: »Већ је потпуно безнадежна одбрана тумачења: „Бог зна, и једино ти, да ли је неко у тој борби жив остао” [поновљено и у: Младеновић 1998: 202] стихова 2740–2741. Младеновић каже да то његово објашњење „није нетачно како погрешно узима Р. М.», па наставља: „Уметнути део: *и једино ти* означава да је В. Манду-

шић као учесник у борби (а) остао жив, јер је после боја дошао код владике Данила, и (б) да, осим Бога, још једино В. Мандушић зна да ли је ико други у тој борби 'жив претекао'. Самим тим, замерка Р. М.-а, упућена моме горњем тумачењу, није прихватљива. Објашњење које, међутим, он нуди (*ко зна је ли ико осим ти у тој борби жив остао*) има ту основну слабост што не подразумева чињеницу да, поред Бога, једино и В. Мандушић, који је био учесник у тој борби и остао читав, зна да ли је ико други остао жив у њој. А употреба архаичне конструкције *осим ти* на поменту месту у горњем објашњењу Р. М.-а говори само о овом аутору и његовом недовољном познавању *савременог* српског књижевног језика" (с. 91). / Употреба облика *осим (сем)* са номинативом а у функцији везника исто је толико одлика савременог српског књижевног језика као и употреба тог облика са генитивом у функцији предлога. Ја сам га употребио у везничкој функцији да бих јасније исказао значење које је у Његошевом спјеву посвједочено. То исто чиним са примијењеном интерпункцијом – бришем запету на крају стиха [у критичком издању је замјењујемо повлаком – Р. М.], а последице првог полустиха умјесто запете стављам повлаку [...]. Интерпункција треба да помогне читаоцу да схвати значење Његошове конструкције у инверзији: бог зна [= Бог само зна, или десемантизовано: ко зна] је ли ико осим ти у тој борби жив остао. / Свако ко наведене стихове посматра кроз призму свог изворног језичког осјећања зна да је њима исказано управо наведено значење. А. М.-ово тумачење, плод недовољног знања, насупрот увјеравању коментатора, има само једно значење – оно које у Његошевом стиху није исказано. / Треба такође истаћи да наведено тумачење није само моје: оно припада историји наше науке (Б. Ковачевић, Н. Банашевић). А антикоментар је, ваљда, само А. М.-ов: мислим да га у непознавању Његошевог текста више нико не може достићи!« [Маројевић 2000: 184–185].

9. Закључили смо да стих: но му дошла бјеше погибија [ГВ 2767] значи: „али га бјеше снашла велика невоља” [Маројевић 1998: 84; Маројевић 1999: 182], а не: „наступио је тренутак у којем се може погинути”, како га је „објаснио” Александар Младеновић [Младеновић 1997: 179].

У другом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари*, писаном као одговор на рад [Младеновић 1999], оцијенили смо да Младеновић наведени стих »и даље тумачи у свом стилу: „наступио је тренутак у којем се може погинути“ [Младеновић 1998: 203]. И као да му све околности иду на руку: лексикографија, јер се наведеним стихом илуструје значење ‘време и околности у којима се гине’ [Стевановић и др. 1983 II: 50], контекст, јер се у стиху 2780. за Радуна каже: види страшну уру пред очима, ситуација: Турци са сваке стране бијеле куле запалили сламу и сијено... Ту аргументацију А. М. и наводи (с. 91–92). / Али ни овдје А. М. нема среће. Лексикографи су могли, као и он, да погријеше, као што су и погријешили. А контекст и ванјезичка ситуација не доводе у питање ни наше тумачење ‘али га бјеше снашла велика невоља’. Кључни аргумент је живо језичко осјећање: фразеологизам *дошла је* (или *пукла је*) *некоме погибија* нема оно значење које му лексикографи и коментатор приписују, него значење ‘бјеше некога снашла велика невоља’, ‘некоме је пријетила велика опасност’. Додатни аргумент је да пјесник у наведеном контексту није могао исказати баналну мисао – наступио је тренутак у којем је Радун могао погинути» [Маројевић 2000: 185].

10. У првом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари* [Маројевић 1998: 84; Маројевић 1999: 183] оцијенили смо да стих: Просте наше жртве свеколике [ГВ 276] Александар МЛАДЕНОВИЋ „тумачи (читај: квари и банализује)“: „нека буде опроштено свим нашим жртвама” [Младеновић 1997: 52]. А да то није случајно показује у тумачењу рефрена из Тужбалице сестре Батрићеве (1934): „...*просте ране!* – опроштене би ране биле, поднеле би се оне и наша жалост” [Младеновић 1997: 132], и мало даље у тумачењу основног стиха (1960): „*Просте твоје љуте ране* – нека су ти опроштене твоје тешке ране” [Младеновић 1997: 133].

У другом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари*, писаном као одговор на рад [Младеновић 1999], оцијенили смо: »Могао се А. М. „вадити” на лексикографе и за своје неуспјеле коментаре израза *просте жртве* и *просте ране*, јер се у Речнику Његошева језика у придјевској одредници наводи израз *бити просто* (коме што), али се он упућује на прилог, а тамо налазимо израз *да је просто* који се семантизује нетачно и тауто-

лошки: „нека буде опроштено, нека је просто” [Стевановић и др. 1983 II: 188]. Али он то не чини. / За антикоментар „нека буде опроштено свим нашим жртвама” уз стих: Просте наше жртве свеколике [ГВ 276], који задржава и у новом издању [Младеновић 1998: 71], не позива се ни на кога: ту му ни Бог не може помоћи. Ја сам оцијенио да А. М. стих „квари и банализује” [...], а сад додајем: и даје му изврнут смисао. Испада да ж р т в а м а треба да буде опроштено што су пале за слободу! Стих иначе значи: нè жалимо за свим нашим жртвама (кад је наша тврда постојбина / силе турске нèsитā гробница). / За друга два стиха вели: „објашњења су преузета од Н. Банашевића” (с. 93). У једном случају објашњење је стварно преузето од Н. Банашевића, али није тачно преписано – у тумачењу рефрена *просте ране* из 1934. стиха (Тужбалица сестре Батрићеве) код Банашевића налазимо: „опростила би се (поднела би се) наша несрећа и наша жалост (*наше ране*)” [Банашевић 1973: 339], а код А. М.-а: „опроштене би ране биле, поднеле би се оне и наша жалост” [и у: Младеновић 1998: 155]. Стих иначе значи: прежалиле би се ране (тј. његова смрт, да је погинуо у љутом боју). У другом случају објашњење није преузето од Банашевића: у основном стиху (Просте твоје љуте ране, [ГВ 1960]) Банашевић је протумачио само израз *љуте ране* – „тешке ране, јер су задаване *љутим звожђем* (челиком)” [Банашевић 1973: 341; исто и у: Банашевић 1990: 341], а А. М. цио текст: „нека су ти опроштене твоје тешке ране” [поновљено и у: Младеновић 1998: 158]. Чудна коментатора *јади га не били*: Б а т р и ћ у П е р о в и ћ у треба да буду опроштене његове тешке ране! Стих иначе значи: прежалиле би се твоје љуте ране. / Још у једној ствари А. М. је у праву: „Ако већ помиње ове стихове, Р. М. мора пружити и доказе о евентуалној горњој нетачности њиховог тумачења – а он о томе не даје никакву аргументацију, што је и методолошки и научно, наравно, неприхватљиво” (с. 93). Сад сам и тај пропуст исправио» [Маројевић 2000: 185–187 (у чланку је био испуштен 278. стих)].

11. Оставили смо били без коментара [Маројевић 1998: 84; Маројевић 1999: 183] и сљедећа МЛАДЕНОВИЋЕВА „тумачења”: „Скупштина... под видом да мире неке главе” (проза испред 198. стиха) – „Црногорци су се овде скупили под изговором да мире

неке посвађане људе” [Младеновић 1997: 48]. „Да миримо крви међусобне” (722) – „да миримо братства која су се међусобно убијала” [Младеновић 1997: 73]. У другом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари* [Маројевић 2000: 186] осврнули смо се на други од њих.

За антикоментар: „да миримо братства која су се међусобно убијала” [поновљен у: Младеновић 1998: 94] уз стих: да миримо крви међусобне [ГВ 722] Младеновић каже да га је преузео од Банашевића и да је сличан Томовићевом [Младеновић 1999: 92–93]. Код БАНАШЕВИЋА стварно стоји: „Да миримо братства која су се међусобно крвила (убијала)” [Банашевић 1973: 230], а код ТОМОВИЋА: „Медовић скреће разговор с главнога проблема, истиче да је циљ скупа међусобни умир или помирење завађених хришћанских и муслиманских породица, што он радо прихвата” [Томовић 1986: 150]. Зашто коментатор није посегао за Речником Његошева језика, у којем је фразеологизам тачно описан: „мирити крви *мирити крвно завађене стране (ради спречавања крвне освете)*” [Стевановић 1983 I: 373]?

Младеновић мисли да се мени његово тумачење не свиђа, али да за то „не пружа[м] никакву аргументацију” [Младеновић 1999: 93]. Па да је пружим: Аци-Али Медовић кадија сматра да су се окупили да мире братства, православна и муслиманска, која дугују крв са оним братствима којима крв дугују по обичајном праву крвне освете. А крв се дугује оном братству чији је припадник погинуо а није освећен или није његова смрт умиром (поравнањем, надокнадом, кумством и сл.) опроштена.

12. Стих: испојем га ка пјесну на уста [ГВ 2090] Александар МЛАДЕНОВИЋ коментарише: „усмено, изговореним речима испевам га као песму” [Младеновић 1997: 140]. Ми смо то кратко прокоментарисали: „на уста значи *наизустъ*, тј. ‘напамет’, а не усмено” [Маројевић 1998: 85; Маројевић 1999: 184].

И пошто му је указано на грешку, коментатор понавља своје: „усмено, изговореним речима испевам га као песму” [Младеновић 1998: 164 (подвукао Р. М.)]. У другом чланку из серије *Горскога вијенца антикоментари* [Маројевић 2000: 187] ми смо овај примјер „умјетности банализовања текста” сврстали у бисере антикоментара.

Младеновић се брани овако: „ако *на уста* значи *напамет*, а *напамет* значи *на усмен начин*, онда и *на уста* значи *на усмен начин*” [Младеновић 1999: 92]. Затим вели (то му је други аргумент) да је значење израза преписао из Речника Његошева језика. А у Речнику се наводи фразеологизам *на уста* у значењу ‘усмено, изговореним речима’, што је тачно за примјер из Шћепана Малог: Ти на уста поздрави везира [Стевановић и др. 1983 II: 449]. У анализираном стиху Горског вијенца фразеологизам има друго значење, које је тачно објаснио Никола БАНАШЕВИЋ: „*на уста* – *напамет* (руски: *наизустъ*)” [Банашевић 1973: 349]. А ријечи *усмено*, еквивалент за прво значење израза *на уста*, и *напамет*, еквивалент за друго значење израза – нису синоними.

13. У 372. стиху:

„[...] капетан сам од царева града,
у њем [уњем] владам од триста година —
ђед ми га је на сабљу [насабљу] добио
ђе су царство сабље дијелиле
те му трагу оста за господство”.

[ГВ 369–373]

посвједочен је, са метонимијском трансформацијом, фразеологизам *дијелити сабљама царство* (→ сабље дијелиле царство).

У Речнику Његошева језика наведеним стихом се илуструје глагол *дијелити* у значењу ‘одређивати шта ће коме припасти, вршити поделу, додељивати’ [Стевановић и др. 1983 I: 157].

Александар МЛАДЕНОВИЋ стих тумачи: „мисли се на српско царство, освојено од Турака после Косовске битке, које је победник делио како је сматрао за сходно” [Младеновић 1997: 57]! Ми смо примјер навели као један од „бисера погрешног тумачења Горског вијенца”, оставивши га без коментара [Маројевић 1998: 82; Маројевић 1999: 180].

Израз (ђе) *су царство сабље дијелиле* значи ‘(кад) се на бојном пољу одлучивало чије је царство’. Мисли се на косовску битку (на Видовдан, 15. јуна 1389), на којој је предак Хамзе-капетана, како овај хоће да представи, „на сабљу” добио царски град Никшић. Синтагма *од царева града* не односи се на Цариград, како ју

је превео Александар ШУМИЛОВ: Я Царьградом триста лет владею, / завоеван он дедовской саблей... [Шумилов 1996: 239].

14. Фразеологизам *ђе ми шаке падне* посвједочен је у 433. стиху Горског вијенца:

Хајд'те људи [xǎjt:e људи] да што послујемо
али дома хајд'те [xǎjt:e] да идемо
да се с нама ђеца не ругају
па с Турцима како који може,
а ја знадем [знадем] – ђе ми шаке падне.
[ГВ 429–433].

Александар МЛАДЕНОВИЋ стих тумачи: „кнез Бајко неће штедети Турке кад му падну у руке” [Младеновић 1997: 59]. Ми смо тумачење прокоментарисали: „Израз *ђе ми шаке падне* употребљен је безлично и значи ‘кад будем у прилици’” [Маројевић 1998: 82–83; Маројевић 1999: 180].

У Речнику Његошева језика наводи се израз запанути, пасти шаке *доћи у прилику, добити прилику за обрачун с киме* [Стевановић и др. 1983 II: 513, s. v. **шака**], са двије потврде – једна је из Огледала српског: А да би му шаке запануло, / што би од нас Пејо учинио / кад сијече тако Стубичане? (ОС XXXV: *Осман капетан и Пјешивци*, 24–26), а друга је ова из Горског вијенца. Лексикографска интерпретација није коректна: граматички – јер није указано да се израз употребљава безлично (са логичким субјектом у дативу), семантички – јер компонента *за обрачун с киме* није обавезна компонента значења. У примјеру из Горског вијенца елидирана је зависна објекатска реченица: *а ја знадем* [како ћу с Турцима], а зависна адвербијална значи: кад ми се пружи прилика [= *ђе ми шаке падне*].

15. Као што смо већ писали, „На чудо смо и на јаде били” [ГВ 2120] значи: нисмо знали шта да радимо [Маројевић 1998: 83; Маројевић 1999: 182], а не: „били смо у тешком положају и у невољи” [Младеновић 1997: 142].

И овдје су коментатора на странпутицу одвели лексикографи. Они наводе фразеологизам на чудо у *великој невољи*

[Стевановић и др. 1983 II: 509, s. v. **чўдо**], илуструјући га само примјером из 1332. стиха Горског вијенца. А у том стиху:

На чудо сам [н̄ачудосам] и ја [й̄ј̄а] на сан [насан] био
бранећи се од нечијех пас̄а,

[ГВ 1332–1333]

израз (бити) *на чудо* нема значење које му се приписује: (бити) „у великој невољи”. Није Вук Мићуновић, витез без мане и страха, био у сну „у великој невољи” него је ‘имао проблема, није знао шта да ради’, па је најзад морао мачем да „пресијече” пет-шест паса. Па ни Озринићи, Цуце и Бјелице у 2120. стиху:

На чудо смо [н̄ачудосмо] и на јаде [инајаде] били
раздвај’јући [раздвај:ући] да се не искоље;

[ГВ 2120–2121]

нису били „у тешком положају и у невољи” него су *на чудо били* ‘имали су проблема, нису знали шта да раде’ и *на јаде су били* ‘имали су велике муке (да раздвоје помућени народ)’.

16. Израз *јад га наша* (2034. стих) у реплици кнеза Рогана:

Е предиван [ѣ прѣдйван] бјеше, јад га наша:
кад се шћаше ођест куд да иде
па обуци оне пуге [пугѣ] токе, [...]
красна лица, висок као копље —
кад помислим и ја [й̄ј̄а] какав бјеше,
распале се уз мене пламови [пл̄мови]!

[ГВ 2034–2036, 2042–2044]

добрио је коментар: „несрећа га снашла!” [Младеновић 1997: 137]; стих иначе значи: јер прелијеп, несрећник, бјеше [Маројевић 1998: 85; Маројевић 1999: 184].

Коментатора су вјероватно збунили састављачи Речника Његошева језика, који нису препознали фразеологизам, па примјер наводе као илустрацију **1. б.** значења именице **јад**: *у устаље-ним емоционалним обртима (узречицама, клетвама), често са избледелим значењем: несрећа, зло* [Стевановић и др. 1983 I: 305]. А таква семантичка интерпретација се може потврдити само примјером у којем конструкција има оптативно значење: Чудна Влаха – јад га задесио! (19. стих Његошове пјесме *Бјелице*). Барски

Мехмед-ага свакако је пожелио Кузману од Бјелица(х) да га заде-си зло. У стиховима из Горског вијенца семантизација лексикографâ се не потврђује. У изразу (из 2057. стиха) *јади га убили* „иронична клетва, упућена самоме писму”, чак и ако пође-мо од персонификације, тешко може бити семантизована у сми-слу „убила га (= писмо) несрећа”. Али може – у смислу ‘нечиста сила га однијела’, као траг древних словенских вјеровања о нечи-стим силама и злим духовима [види (у „Текстологији Горског ви-јенца” као саставном дијелу критичког издања) т. 6. 10. 8]. Наве-дено значење, које је Младеновић превео у коментар полустиха, никако се пак не може примијенити на израз *јад га наша*: Батрић је погинуо, па се не може реализовати индикативно значење (*не-срећа га [је] снашла), а још мање оптативно (*несрећа га снашла!), како слиједи из интерпункције коментатора, него значење ‘(како) не-срећник (бјеше лијеп)’.

17. Стихове 844–845:

Те ја узми [тѣ ја ўзми] троструку канцију,
ужени јој у месо [ўмѣсо] кошуљу:
враг утече некуд без обзира [бѣзобзѣра]
а оздрави снаха Анђелија.
[ГВ 844–847]

Александар Младеновић тумачи: „тукући Анђелију бичем, који има три каиша, Вук Мандушић јој је утерао месо у кошуљу, тј. њена кошуља је ушла у њену кожу” [Младеновић 1997: 78]. Овај натуралистички опис остао је неисправљен и у четвртом из-дању [Младеновић 2001: 87].

Ни састављачи Речника Његошева језика нису препознали фразеологизам: у одредници **ўгнати** стиховима 844–845. илустру-је се значење ‘утерати, сатерати’ [Стевановић и др. 1983 II: 418], а у одредници **месо** – значење ‘живо тело, човечје или животињ-ско’ [Стевановић и др. 1983 I: 433 (исправили смо штампарску грешку: *човјечје)].

Основна грешка при семантизовању фразеологизама састоји се у њиховом декомпоновању – објашњавању значења њихових саставних дјелова. Фразеологизам има друкчије значење од зна-чења нефразеологизоване везе ријечи. У нашем примјеру израз

угнати (некоме) у *месо кошуљу* значи 'добро ишибати (некога) да му остану модрице по тијелу'.

18. Стихом: У крв си се мени претворила! [ГВ 982], по МЛАДЕНОВИЋУ, „сердар Вукота изражава мржњу према несрећној судбини Црне Горе” [Младеновић 1997: 85].

У Речнику Његошева језика фразеологизам се не наводи него се цитираним стихом илуструје глагол *претвòрити се* у значењу 'променити се у нешто друго, постати друго што' [Стевановић и др. 1983 II: 153, s. v. **претвòрити**].

Фразеологизам *у крв се* (некоме нешто) *претвòрило* значи 'не може (неко нешто) очима да види', '(неко) је огорчен (на нешто)':

О проклета [прòклѣтā] земљо, пропала се
(йме ти је [ʰйметије] страшно и опако!): [...]
у крв си се [у̀кр̀всисе] мени претворила!

[ГВ 973–974, 982].

Према томе, Младеновићев антикоментар „сердар Вукота изражава мржњу према несрећној судбини Црне Горе” [поновљен и у: Младеновић 2001: 95] могао би се замијенити коментаром: сердар Вукота не може Црну Гору очима да види јер је огорчен на несрећну судбину људи који у њој живе.

19. Стихови 1177–1178:

Држ рицале [д̀р̀ж рй̀цāле] узми овај фишек,
понеси га на поклон везиру [вези́ру]
и кажи му да је то цијена
које драго главе црногорске.

[ГВ 1175–1178]

тумачени су на различите начине.

(1) Александар МЛАДЕНОВИЋ их тумачи: „слање фишека, метка, било коме, а овде везиру, представља изјаву о спремности за борбу, а метак је цена било које главе црногорске јер доноси смрт у борби” [Младеновић 1996: 208; Младеновић 1997: 95]. Ми смо други дио овог објашњења навели као један од примјера гдје се коментатор потврдио као „умјетник банализовања текста”, оставивши га без коментара [Маројевић 1998: 84; Маројевић

1999: 184], али га ни послјије тога коментатор није измијенио [Младеновић 1998: 114; Младеновић 2001: 106].

(2) Милан РЕШЕТАР је наведене стихове овако прокоментаришао: „фишецима, којим Турке бију, Црногорци наплаћују главе своје браће што од Турака погину” [Решетар 1890: 149].

Решетарево тумачење, поред Вида ЛАТКОВИЋА касније [види т. (3)], оспорио је нешто раније Илија ЈЕЛИЋ [види нап. 2]: „Тај коментар је и сувише магловит да би могао ма колико допринети стварном разумевању наведених стихова” [Јелић 1926: 141].

Решетарево тумачење је прихватано (и развијано) у каснијим коментарима: „Фишек је цена за сваку црногорску главу, тј. за сваког погинулог Црногорца погинуће Турчин. Ако се усудите да нас нападнете ради натеривања на покорност, одговорићемо борбом” [Ковачевић 1940: 89]; „Фишек, који Мићуновић шаље везиру, то је порука: да за сваку главу црногорску, коју би Турци узели, имају као одговор – рат, то јест освету оружјем” [Ђукић 1941: 159]; »фишек је цијена које било црногорске главе зато што фишеком Црногорац убија Турчина и тиме свети, наплаћује главе своје погинуле браће. У Црној Гори се не жали онај који погине па се он сам освети убијајући неког од непријатеља у тренутку док гине или ако га освети неко од његових. Каже се: „Проста му погибија кад не оста незамијењен (неосвећен)”. Упор. ст. 1069 и 1070. На том схватању поникла је и крвна освета. – Дакле: и кажи му да је Црногорац готов да гине за слободу» [Радовић 1947: 211]; „Свака црногорска глава која падне од турске руке биће наплаћена фишеком који ће погодити непријатеља. – Опкорачењем је истакнут израз *које драго* (сваке, макар и најнезнатније)” [Банашевић 1973: 284].

Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ је Решетарево тумачење допунио једном каснијом историјском паралелом: *»Фишек је шиљан као изазивачки одговор и касније. Љуба Ненадовић је забиљежио овај детаљ из тешких борби 1862. године: „Кад их је Омерпаша с великом војском био притеснио, опреми им свога посланика да му одговоре на његова захтевања, а они му пошаљу фишек с барутом и на њему напишу: О в о т и је о д г о в о р!»* [Драгићевић 1959: 208].

На ову паралелу указао је, прије Драгићевића, Ристо КОВИЈАНИЋ у критици осмог Решетаревог издања: *»Стихове (1175–8) [...] про-*

тумачио је г. Решетар буквално. Фишек је оличење непријатељства, затегнутости, расположења за рат. Владика одговара везиру увијено као он њему, а Мићуновић, као заточник слободе, шиље му отворено фишек. Кад је Омер-паша кренуо на Црну Гору, Црногорци му пошаљу фишек са натписом: „ово ти је одговор”; значи да ће одговорити истом мером – оружјем« [Ковијанић 1923: 260].

Друкчија тумачења. али исто нетачна, налазимо и код неких других коментатора. Коментар Салка НАЗЕЧИЋА је веома уопштен: „Слање фишека (пушчаног метка) везиру на поклон треба да покаже борбено расположење Црногораца, који су се одлучили на освету и борбу за ослобођење, те једна глава вриједи колико и један метак, а још више у овој прилици треба да покаже везиру да ће од сада Црногорци с њим разговарати само преко пушака” [Назечић 1947: 165].

У чланку *Оружје у Горском вијенцу* Мирко БАРЈАКТАРОВИЋ каже: „По једном мјесту из Горског вијенца глава Црногорца вриједи који пут не само колико пушка већ колико један цигли метак” [Барјактаровић 1947: 224].

Специфично је и објашњење Слободана ТОМОВИЋА. Он најприје цитира Решетарево и Банашевићево тумачење [види горе] сматрајући да су оба та тумачења „лишена основа”, па наставља: „Фишек је еквивалент (цијена) црногорској глави, али не у вриједносном смислу, непосредно него у том смислу што фишек доноси часну смрт у борби. Пошто је часна смрт у Црној Гори високо вреднована, она је вриједносна мјера за частан живот сваког, то јест било којег Црногорца. Фишек, дакле, симболизује вриједносно изједначење славне смрти с угледом појединца у току живота” [Томовић 1986: 205–206].

(3) Решетарево тумачење [види горе т. (2)] оспорио је Видо ЛАТКОВИЋ: »Не знам на који начин је г. Решетар дошао до тако извештаченог тумачења, које никако не одговара мисли. А место ми се не чини много мутно. У свом писму владици везир на једном месту каже: „хајте к мени под мојим шатором, / ти, владико, и главни сердари, / ... *за примити од мене дарове*”, па затим, ако Црногорци неће да приме дарове, прети им. Кад кнез Јанко, одмах чим се писмо прочита, каже да „нико крупно ка Турчин не лаже”, у главном циља баш на ова везирова обећања. На тај поку-

шај везиров да подмити Црногорце односе се и владичине речи из одговора: „Ја се сјећам што си хтио рећи [рећи хтио – Р. М.]! Трагови су многи до пећине – / за горске се госте не приправљај”. Али док владика избегава да уопште говори о том, дотле Мићуновић доста отворено одговара: не даровима, не митом, него мецима само везир може купити Црногорце, којегадраго од њих, „владикуну”, „главне сердаре” као и простога војника, т. ј. само их мртве, кад погине [погину – Р. М.] у боју може сматрати својим« [Латковић 1929: 354 (исправили смо и техничке грешке)].

Антун БАРАЦ сматра да слање фишека има симболично значење, али наводи без коментара и Решетарево тумачење: „Fišek, što ga Vuk Mićunović šalje na dar veziru, označuje simbolički odgovor na njegovo obećanje, da će Crnogorcima poslati darove. Između njih odlučuje samo oružje; samo ubijenoga Crnogorca može vezir dobiti. / Rešetar: Fišecima, kojim Turke biju, Crnogorci naplaćuju glave svoje braće, što od Turaka poginu” [Barac 1947: 183].

Не наводећи Решетарево тумачење ни као алтернативно, Видо ЛАТКОВИЋ је и у свом коментару Горског вијенца образложио ово веома убједљиво објашњење: »Мићуновић, увријеђен везировим позивом да Црногорци дођу к њему и приме дарове, шаље везиру „на поклон” један фишек. Слање фишека је изјава о спремности за борбу, Мићуновић хоће да каже: Ако везир мисли да ће купити Црногорце својим даровима, реци му да било којег Црногорца може добити једино на бојном пољу, једино мртвог« [Бошковић и др. 1952: 195].

(4) Прво, Решетарево тумачење, које је најјасније формулисао Б. Ковачевић („фишек је цена за сваку црногорску главу, тј. за сваког погинулог Црногорца погинуће Турчин”), не потврђује контекст: Вук Мићуновић симболично (и изазовно) шаље везиру фишек којим везир може, у бици, „купити” било коју црногорску главу (то је њена „цијена”); тим се фишеком, према томе, погинули Црногорац не може осветити.

Последње тумачење, Младеновићево, да је метак „цена било које главе црногорске јер доноси смрт у борби”, банално је (и нетачно); оно се своди на то да људски живот у Црној Гори нема никакву вриједност јер га уништава тај један фишек. Треба такође истаћи да *фишек* није исто што и *метак* [види нап. 1].

Смисао анализираних стихова је у ономе што су рекли најприје Видо Латковић у критици деветог Решетаревог издања („не даровима, не митом, него мецима само везир може купити Црногорце, којегадраго од њих, [...], т. ј. само их мртве, кад погину у боју може сматрати својим”), затим Антун Барац („само убијенога Црногорца може везир добити”), и поново Латковић у своме коментару („ако везир мисли да ће купити Црногорце својим даровима, реци му да било којег Црногорца може добити једино на бојном пољу, једино мртвог”). Другим ријечима: Црногорца живог не можеш добити, ни по коју цијену, него ево ти фишек – само тако, убивши Црногорца у борби, можеш имати „главу црногорску”.

НАПОМЕНЕ.

1. Фишек је, како наводи П. БУДМАНИ, ‘справан прах и олово за напуњање пушке и обавит (обично) хартијом попут ваљка’ [Рјеџник JAZU 1887–1891 III: 58]. Стефан Митров ЉУБИША, који стихове 1177–1178. није коментарисао, за именицу *фишек* из 1175. стиха каже: „Četvrti dio lista hartije, na kojem je pismo pisato, koliko fišek praha veliko” [Љубиша 1868: 61]. Љубишин коментар је очито нетачан: Вук Мићуновић није мислио на писмо које је владика Данило написао, па макар и да је оно писано на хартији форматираној за фишек, јер не би рекао да га шаље „на поклон везиру”. Али овај коментар показује да се именица *фишек* употребљавала и у значењу ‘хартија од које се правио патрон’. То произлази и из текста на који се позвао Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ („фишек с барутом”) [види горе т. (2)]. Вук Мићуновић је, нема сумње, прије него што ће упутити рицалу Осману цитиране ријечи, узео готов фишек, а не хартију од које се фишек прави.

2. По Илији ЈЕЛИЋУ, слање фишека некеме значило је да се онај коме се шаље метак разрјешава одговорности за убиство које би тим метком учинио [Јелић 1926: 39, 44, 141]. Анализиране Његошеве стихове Јелић тумачи: „На овом месту Горског вијенца Мићуновић, на везирову претњу да ће прегазити Црну Гору, шаље му фишек као знак да му Црногорци праштају све главе које буде посекао само ако се потхвати да ту претњу у дело спроведе. Ова изјава Вука Мићуновића заснива се на народном схватању да убиство по пристанку не повлачи одговорност учиниоца, јер се

сматра да је свако господар од своје главе. Што му шаље фишек, узрок је у томе, што се у Црној Гори некажњивост учиниоца убиства правда метком који убици даје онај који пристаје на то да буде убијен” [Јелић 1926: 141]. Овај поступак из обичајног права добио је симболично значење у анализираним Његошевим стиховима, односно у стварном слању Турцима фишека као одговора (на шта су подсетили Ристо Ковијанић и Ристо Ј. Драгићевић [види горе т. (2)]). Смисао посљедња два од анализираних стихова је, дакле: ‘и кажи му да Црногорца ни по коју цијену не може добити живог, него ево му фишек – само тако, убивши Црногорца у борби, може имати „главу црногорску”, а ми му „праштамо” то убиство симболичним слањем овога фишека’. А како су Црногорци „праштали” такво убиство – везир је и сам одлично знао!

20. Стихове: За врснијем братом али сином / пусти гласи милост утроструче [ГВ 775–776] Александар МЛАДЕНОВИЋ је био овако протумачио: „вести о нечијој смрти, нарочито о погибији у борби врсног брата или сина, угледног човека – утроструче се” [Младеновић 1996: 195; исто у: Младеновић 1997: 75]. Ми смо то прокоментарисали: »Не утростручавају се „пусти гласи”, него „пусти гласи” утроструче „милост”« [Маројевић 1998: 83; Маројевић 1999: 180]. Објашњење је исправљено тек у четвртном издању: „вести о нечијој смрти, нарочито о погибији у борби врсног брата или сина, угледног човека – утроструче љубав за њим” [Младеновић 2001: 84].

ЛИТЕРАТУРА

Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд, 1973.

Банашевић 1990: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Шесто издање. Београд, 1990.

Varac 1947: P. P. Njegoš. *Gorski vijenac*. U spomen stogodišnjice prvog izdanja. [Priredio: Antun Varac]. Zagreb, 1947.

Барјактаровић 1947: [Мирко Барјактаровић]. *Оружје у Горском вијенцу*. – Стварање, Цетиње, април–мај 1947, II, св. 4–5, 223–228.

Бошковић и др. 1952: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић]. Београд, 1952. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).

ГВ: Петар П Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. – [У књизи:] Маројевић 2005. Рукопис (са ознаком л[ист]) и прво издање (са ознаком с[трана]) цит. по: Павићевић и др. 1985.

ГВ П: Прилог П. [Петар П Петровић-Његош]. „*Нек се овај вијек горди над свијема вјековима...*” Посвета: / Праху оца Србије. [Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића]. – [У књизи:] Маројевић 2005. Прво издање (са ознаком с[трана]) цит. по: Павићевић и др. 1985. Медаковићев препис (са ознаком л[ист]) цит. по: Младеновић 1989.

Драгићевић 1959: Петар Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград, 1959.

Драговић 1891^а: Ж. Драговић. *Прилози за коментар „Горског Вијенца”*. [I]. – Глас Црногорца, на Цетињу, 15. јуна 1891, XX, бр. 25, 1–3.

Драговић 1891^б: Ж. Драговић. *Прилози за коментар „Горског Вијенца”*. [I-I]. – Глас Црногорца, на Цетињу, 6. јула 1891, XX, бр. 28, 1–2. [Први дио чланка: Драговић 1891^а]

Ђукић 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд, 1941.

Јелић 1926: *Крвна освета и умир у Црној Гори и северној Арбанији*. Историско-правна студија Илије М. Јелића. Београд, 1926.

Ковачевић 1940: *Горски вијенац*: Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша. [Приредио Божидар Ковачевић]. Београд, 1940.

Ковијанић 1923: Р. Ковијанић. [Критика издања: Решетар 1923]. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1923, књ. III, 254–261.

Латковић 1929: Видо Латковић. *Неколико места у „Горском вијенцу” (поводом 9 издања Г. В. с коментаром г. Решетара)*. [1] – Записи, Цетиње, децембар 1929, III, књ. V, св. 6, 351–355. [Други дио чланка: Латковић 1930]

Латковић 1930: Видо Латковић. *Неколико места у „Горском вијенцу” (поводом коментара г. Решетара)*. (2) – Записи, Цетиње, март 1930, IV, књ. VI, св. 3, 152–156.

Љубиша 1868: *Gorski vijenac*. Historički dogagjaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. U Zadru, 1868.

Маројевић 1998: Радмило Маројевић. *Горскога вијенца антикоментари*. [I] (*Александра Младеновића, љета господњег 1997*). – Библиографски вјесник, Цетиње, 1998, XXVII, бр. 2–3, 73–85. [Прештампано у: Маројевић 1999, 161–184].

Маројевић 1999: Радмило Маројевић. *Горски вијенац: изворно читање*. Никшић–Београд, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).

Маројевић 2000: Радмило Маројевић. *Горскога вијенца антикоментари*. II (Александра Младеновића, *љета господњег 1999*). – Библиографски вјесник, Цетиње, 2000, XXIX, бр. 1, 175–188.

Маројевић 2005: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005. [У штампи].

Младеновић 1989: Александар Младеновић. *Књига о Његошу*: Студије и чланци. Београд, 1989.

Младеновић 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње, 1996.

Младеновић 1997: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Сремски Карловци – Нови Сад, 1997.

Младеновић 1998: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са сликама Пера Почека. Приредио С. Стијовић. [Текст и коментари А. Младеновића]. Београд, 1998 [1999].

Младеновић 1999: Александар Младеновић. *Неаргументованост и недобронамерност једног чланка*. – Библиографски вјесник, Цетиње, 1999, XXVIII, бр. 1–2–3, 85–94.

Младеновић 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Београд, 2001.

Назечић 1947: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са коментаром С. Назечића. [Сарајево], 1947.

Павићевић и др. 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Приређивачки одбор: Б. Павићевић, уредник, Б. Остојић, Ж. Перовић, М. Радовановић, Б. Бањевић, Д. Јоветић, Д. Калезић. Цетиње–Титоград, 1985]. Издање садржи факсимил рукописа (5–41) и репринт првог издања (43–169).

Радовић 1947: Владимир Поповић. *Његош и наше вријеме*. II. Петровић Његош. *Горски вијенац*. 1847–1947. Ђуза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб, 1947.

Решетар 1890: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загребу, 1890.

Решетар 1892: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Протумачио га Милан Решетар. Једанаесто, државно, издање. [Друго издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1892.

Решетар 1923: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Осмо издање с коментаром Милана Решетара. Биоград, 1923.

Решетар 1940: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд, 1940.

Рјечник JAZU 1887–1891 III: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio III. У Zagrebu, 1887–1891.

Стевановић 1990: Михаило Стевановић. *О језику Горског вијенца*. Београд, 1990.

Стевановић и др. 1983 I: *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарад-

ници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I. Београд–Титоград–Цетиње, 1983.

Стевановић и др. 1983 II: *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. II. Београд–Титоград–Цетиње, 1983.

Стевановић–Бошковић 1954: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили М. Стевановић и Р. Бошковић]. Београд, 1954. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6).

Томовић 1986: Слободан Томовић. *Коментар Горског вијенца*. Никшић, 1986.

Шевић 1913: *Посвета Праху оца Србије: Прилог коментару Горског вијенца*. Од Д-ра Милана Шевића. – *Летопис Матице српске*, у Новом Саду, 1913, LXXXVIII, књ. 295, св. 5, 21 [501] – 46 [526].

Радмило МАРОВИЧ

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ
(К НАУЧНОМУ ИЗДАНИЮ ПОЭМЫ «ГОРНЫЙ ВЕНЕЦ»
П. ПЕТРОВИЧА-НЕГОША)

Резюме

В настоящей статье рассматриваются имевшие ранее место толкования ряда фразеологических сочетаний в поэме «Горный венец» П. Петровича-Негоша и обосновывается их новые толкования в связи с подготовкой автором научного издания произведения.